

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE SES SEMBOLİK UNSURLAR*

*Osman AKTEKER***

Öz: Ses sembolizmi hipotezi, ses ve anlam arasında sistematik bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu hipotez, Platon'un ses sembolizminin ilk eleştirel çalışması sayılan *Kratylos* adlı eserinden bu yana felsefe, dil bilimi ve psikoloji başta olmak üzere birçok disipline konu olmuştur. Ses sembolizmi hipotezi, konvansiyonalizm ve natüralizm akımlarının başlıca uğraşı olmuştur. Sözcüğün biçimiyle anlamı arasında bir bağlantı olduğunu iddia eden görüşe natüralizm; sözcükleri uzlaşım kabul edip ses-anlam korelasyonunu reddeden görüşe ise konvansiyonalizm denir. Ses sembolizminin tarihi, bu iki karşıt görüşün çetin mücadelesine sahne olmuştur.

Bu çalışma, artsüremli bir bakış açısıyla Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurları saptamayı amaçlamaktadır. Artsüremli çalışmalar, biçim-anlam korelasyonunun tarihi süreçteki evrimine ışık tutması bakımından ses sembolizmi için önemlidir. Çalışma, ses sembolizminin tarihini ve tipolojisini ele aldıktan sonra ses sembolizmini bir sözcük türetme yöntemi olarak gören yeni bir yaklaşım önermektedir. Bu yeni yaklaşım; ses sembolizminin tipolojisini *kavram sesleri*, *ses kümeleri*, *yansımalar* ve *ünlemler* ile sınırlandırmaktadır. Çalışmanın inceleme bölümünde ise Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar, taranan eserlerden elde edilen verilerle örneklendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ses sembolizmi, Eski Anadolu Türkçesi, yansımalar, ünlemler, kavram sesleri.

Sound Symbolic Elements in Old Anatolian Turkish

Abstract: The premise underlying the sound symbolism theory is that there is a non-arbitrary connection between speech sounds and meaning. Since *Kratylos*' work regarded as the first critical examination of Plato's sound symbolism, sound symbolism has been the focus of numerous academic fields, particularly philosophy, linguistics, and psychology. The fundamental preoccupation of the conventionalism and naturalism movements has been the sound symbolism theory. Conventionalism denies the idea that a word's form and meaning are related, contrary to naturalism. These two opposing viewpoints have engaged in a vigorous debate throughout the history of sound symbolism.

From a diachronic standpoint, this work has identified the sound-symbolic components of Old Anatolian Turkish. Sound symbolism relies on diachronic research to illuminate the development of the relationship between form and meaning throughout history. The paper taking into account the history and typology of sound symbolism, suggests a novel strategy that takes sound

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 17.11.2023 - 25.04.2023

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.
E-posta: osmanakteker@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4559-7483.

symbolism into account as a way of morphological derivation. The typology of sound symbolism is constrained in this new method to ideophones, phonesthemes, onomatopoeic words, and interjections. The Old Anatolian Turkish sound-symbolic components were sampled using the information from the research in the study's result section.

Keywords: Sound symbolism, Old Anatolian Turkish, Onomatopoeic Words, interjections, ideophones.

Giriş

Ses sembolizmi (sound symbolism), ses ve anlam arasında varsayılan sistematik ilişki için kullanılan bir terimdir (Hinton, Nichols ve Ohala, 1994, s. 2). Uzun bir tarihi ve kapsamlı bir literatürü olan ses sembolizmi hipotezi; felsefe, dilbilimi, psikoloji gibi farklı disiplinlere konu olmuştur. Bu hipotezin taraftarları da muarızları da oldukça fazladır. Ses sembolizmi çalışmalarını başlatan temel paradoks ise şu şekildedir: “Bir sözcüğün biçimi, anlamını etkiliyorsa herhangi bir dildeki herhangi bir sözcüğün seslerinden sözcüğün anlamı çıkarsanabilir. Bu durumda dil göstergelerinin “nedenli” olması gerekir. Bu varsayım yanlışsa sözcükler için ses ve anlam korelasyonu söz konusu olamaz. Fakat birçok dilde ses ve anlam ilişkisini tanımlayan veriler elde edilmiştir” (Magnus, 2013, s. 191). Ses sembolizminin tarihi, bu paradoksa çözüm arayan çalışmalarla doludur.

Ses sembolizmi hipotezi doğrultusunda az incelenmiş dillerden biri de Türkçedir. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* (Zülfikar, 1995), ses sembolizmine dair Türkçe literatürde yapılmış en önemli çalışmadır. Zülfikar, ses sembolizmi için *ses yansımaları* terimini kullanmıştır (s. 8). Bu terim, “insanların yalnızca işitme duygusu ile değil, öteki duyu organlarının da yardımıyla yarattığı ya da sinirsel tepkilerinin sonucu belirli bir tabii sestten yararlanarak yarattıkları biçimler” şeklinde tanımlanmıştır (Zülfikar, 1995, s. 8). Bu çalışma, ses-anlam hipotezi için çok önemli veriler sunmaktadır. Jendraschek (2001) de Türkçedeki kavram seslerini (ideophone) ele almıştır. Akyıldız Ay (2017) ise çalışmasında ses sembolizmini Türkçe örneklerle ele almış ve ses-anlam uyumunun farklı bir sınıflandırmasını yapmıştır. Ses sembolizmi paradoksunu oluşturan sözcükler, yukarıda sıralanan çalışmalar hariç, Türkçe gramer eserlerinde genellikle “ünlemler veya yansıma sözcükler” başlıklarında ses sembolizmi hipotezine yer verilmeden incelenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurları tespit etmektir. Çalışma, artsüremlidir. Çünkü artsüremli çalışmalar, ses-anlam korelasyonunun tarihsel süreç içindeki değişimini izleme imkânı vermektedir. Ses sembolizminin tipolojisi, *yansımalar* (onomatopoeic words), *kavram sesleri* (ideophone), *ses kümeleri* (phonesthemes) ve *ünlemler* (interjection) ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın veri grubu, Eski Anadolu Türkçesini tarihî

gelişimini yansıtan eserlerin taranması işlemiyle oluşturulmuştur. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemine Selçuklu Dönemi Türkçesi (11-13. yüzyıllar) denir. Bu dönemin örneklem grubu, *Yünus Emre Dîvânı*, *Yūsuf ve Zeliḥā*, *Çarhnâme*, *Dehhani ve Manzumeleri* adlı eserlerden oluşturulmuştur. Beylikler Dönemi Türkçesi (13-15), Eski Anadolu Türkçesinin ikinci dönemi olup bu dönemin örneklem grubu için *Mantıku't-Tayr*, *Dede Korkut Kitabı*, *Garipnâme*, *İskendernâme*, *Kadı Burhaneddin Divanı* ve *Süheyl ü Nev-Bahār* adlı eserler seçilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin son dönemi olan Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi'nin (15.yy) veri grubu ise *Şeyhî Dîvânı*, *Ahmed-i Dā'i Dîvânı*, *Vesîletü'n-Necât* adlı eserlerden oluşturulmuştur. Veri grubu tasnif edilmiş ve **İnceleme** bölümünde değerlendirilmiştir. Taranan metinler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubu ve Metin İçi Atıflar¹

Eser	Atıf
1.Yünus Emre Dîvânı	(Tatcı, 1990)
2. Mantıku't-Tayr	(Yavuz, 2007)
3. Yūsuf ve Zeliḥā	(Taş, 2017)
4. Şeyhî Dîvânı	(Biltekin, 2018)
5. Çarhnâme	(Mansuroğlu, 1956)
6. Dede Korkut Kitabı	(Ergin, 2011)
7. Garipnâme	(Yavuz, 2000)
8. Hamzanâme	(Kırmıt, 2017)
9. İskendernâme	(Akdoğan & Kutsal, 2019)
10. Dehhani ve Manzumeleri	(Mansuroğlu, 1947)
11. Kadı Burhaneddin Dîvânı	(Ergin, 1980)
12. Süheyl ü Nev-Bahār	(Dilçin, 1991)
13. Kısas-ı Enbiyā	(Cemiloğlu, 2000)
14. Ahmed-i Dā'i Dîvânı	(Özmen, 2001)
15. Vesîletü'n-Necât	(Ateş, 1954)

¹ Örneklem grubunun (14) ve (15) numaralı eserlerine metin içi atıf yapılmamıştır. Zira bu eserlerde kayda değer bir veriye rastlanılmamıştır.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, ses sembolizminin tarihi ve tipolojisini; ikinci bölüm ise ses sembolizminin Eski Anadolu Türkçesindeki örneklerini ele almaktadır.

1. Ses Sembolizmi

Ses sembolizmi literatürü, natüralizm ve konvansiyonalizm akımları etrafında teşekkül etmiştir. Konvansiyonalizm, bir sözcüğün biçimiyle anlamı arasında korelasyonun bulunmadığını savunur. Bu anlayışa göre sözcüğün sesleri, onun anlamını belirlemez. Sözcüklerin kökenini konvansiyonel (uzlaşım sal) kabul eden bu görüş, sözcüklerde ses anlam korelasyonunun belirgin olmaması sonucu yapılmış bir genellemedir. Bu görüş, şu paradoksa da neden olmaktadır: Bir konvansiyon ancak öncül bir konvansiyon ile gerçekleştiği için sonsuza kadar geriye gidışe neden olacaktır. Konvansiyonalizm, sözcüklerin anlamını monolitik kabul eder. Natüralizm ise sözcükleri oluşturan seslerin eşyanın özünü taklit ettiğini savunur. Natüralist akım, bazı sözcüklerde apaçık görülen ses anlam korelasyonunun bu korelasyonun belirgin olmadığı sözcükler için de mümkün olabileceği genellemesine dayanır (Magnus, 2013, s. 193).

1.1. Ses Sembolizminin Tarihi

Ses sembolizmi, felsefeden deneysel sürece evrilen bir literatüre¹ sahiptir. Dil felsefesiyle ilgilenen filozoflar, sözcüklerin kökenine de merak duymuş ve ses sözcük korelasyonuna dair farklı felsefî sistemler oluşturmuştur. Ses sembolizmi, istatistiksel verilerin sözcükteki ses anlam korelasyonuna uygulanması ve psikolojik deneylerin yapılmasıyla birlikte bilimsel faaliyetlerin bir objesi olmuştur. Aşağıda bu kapsamlı literatürün önde gelen çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1.1. Bir Felsefe Problemi Olarak Ses Sembolizmi

Platon'un *Kratylos* eseri, ses sembolizmi literatürünün ilk eleştirel eseri olarak kabul edilir (Magnus, 2013, s. 194). Sokrates, şeylerin insanlardan bağımsız bir gerçekliği olduğunu belirterek adlandırmanın da bu gerçekliğe uygun olması gerektiği tezinden hareket eder ve adı bir *adlandırma aleti* diye tanımlar. Ad belirleme, sıradan bir kişinin uğraşı değil bir *yasa-yapıcının* ürünüdür. Adlar, şeylere doğal bir şekilde aittir. Nesnenin doğal adını görebilen kimse, harflere ve hecelere onların şeklini verebilir. Adlandırma, yalnızca yasa-yapıcı tarafından yapılabilir (Platon, 2018, s. 38). Yasa-yapıcının adlandırmasının uygunluğunu *diyalektikçi* denetler. Ad koyucu, adlandırma işlemi yaparken ad verilecek şeyin özünü iyi tahlil etmiş olmalı ve dildeki seslerin niteliklerine de haiz olmalıdır. Bundan sonra yapılacak işlem, "her bir elemanı (ses) benzerliğine göre nesneye

¹ Ses sembolizminin tarihî süreci için Magnus (2013, ss. 192-208) çalışması esas alınmıştır. Birincil kaynaklar, çalışma tarafından analiz edilmiş; ulaşılamayan ikincil kaynaklar ise Magnus (2013, ss. 192-208) çalışmasından alıntılanmıştır.

tahsis etmek”tir. Bir nesneye tek bir eleman veya elemanlar karması (hece) tahsis edilebilir (Platon, 2018, ss. 97-98). Dolayısıyla Platon’a göre ses birimleri, şeylerin doğasını taklit ederek sözcükler oluşturmuştur. Ancak Platon, bu taklidin şeylerin doğası ile ilgili olduğunu varsaymıştır. Şeylerin doğasını, Platon’un ileri sürdüğü tarzda bilimsel yöntemlerle incelemek mümkün değildir. Bu durum, ses sembolizmi hipotezinin uzun süre bilimsel faaliyetlerden dışlanması başat etkenidir. Ancak Platon, bu eseri ile ses ve anlam tartışmalarına büyük ölçüde yön vermiş ve hipotezin pek çok problemine de ilk kez değinmiştir. Bu yönüyle ses sembolizmi literatüründe yeri yadsınmaz.

Ses sembolizmi, 17. yüzyılda *empirizm* ve *rasyonalizm* akımlarının iki önemli ismi olan Locke’un ve Leibniz’in çalışmalarına konu olmuştur. Locke, seslerin idelerle doğal bağlantısını kabul etmemiştir (2020, s. 300). Ona göre sözcükler, insanların kendince kabullerinin eseridir ve herhangi bir ses, bir ideyi anlatmaya bir başka sese göre daha elverişsiz değildir. Böylece Locke, ses ve anlam korelasyonunu reddetmiştir (2020, s. 300). Leibniz ise boş levha [table rase] düşünce sistemine kararlı bir biçimde karşı çıkmış ve insanda doğuştan gelmiş olan akıl ve onun yasaları olduğunu ileri sürmüştür (2021, s. 25). Leibniz’in sözcüklerin kökenine dair natüralist anlayışı benimsediği şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Sözcükler ve şeyler arasında kesin ve belirlenmiş bir bağıntı olduğu iddia edilemez, ama bununla birlikte bağıntı mutlak olarak keyfi de değildir; falan sesin filan şeye bağlanması altında yatan bir sebep mutlaka olmalıdır” (Altınörs, 2016, s. 105).

Ses sembolizmi, 18. ve 19. yüzyılda yoğun bir ilgiyle karşılaşmıştır. Birçok filozof, şair, yazar ve hermetik felsefe ses sembolizmi hipotezine ilgi duymuş ve çeşitli katkılarda bulunmuştur. Bununla birlikte ses sembolizmini de konu edinen dilin kökenine yönelik araştırmaların kontrolden çıktığını düşünen *Societe de Linguistique de Paris* 1866’da bu konudaki tartışmaları yasakladı. Bu karara rağmen ses sembolizmi hipotezi, 18 ve 19. yüzyılda önemli bir yol katetmiştir. Bu dönemdeki en önemli çalışma ise şüphesiz Wilhelm von Humboldt tarafından yapılmıştır. Humboldt, 1836’da ses sembolizmi üzerine bir çalışma yayınlamış ve üç tip ses anlam bağıntısı saptamıştır. Birinci tip, ses taklidine dayanan yansımalarıdır. İkinci tip, Sokrates’in taklit kavramına çok yakındır. Üçüncü tip ise ses kümelerinin ortaya çıkmasını sağlayan “birlikler”dir (Magnus, 2013, ss. 195-197).

1.1.2. Deneysel Yöntemin Gelişimi

İstatistiksel yöntem, ses sembolizmi hipotezine yönelik deneysel sürecin ilk adımıdır. Veri tabanları, 17. yüzyıldan itibaren teşekkül etmiştir. John Wallis, *Grammatica Linguae Anglicanae* adlı eserinde İngilizcedeki ses kümelerinin bir listesini vermiştir. John Wallis, bir sözcüğün ses kümelerine göre analiz edilebileceğini savunmuştur. Söz gelimi, *sparkle* ‘ışılta’ /sp/; /ar/; /k/ ve /l/ ses

kümelerinden müteşekkildir. Charles Nodier, 1808'de *Dictionnaire Raisonné Des Onomatopées Françaises* adıyla ses sembolizminin ilk sözlüğünü yazmıştır. Leonard Bloomfield, 1909-1910 yıllarında Cermen dillerinde ses değişimleri üzerine kapsamlı bir inceleme yapmıştır. Bu çalışma, ses anlam korelasyonunu ölçmeyi mümkün kılan ilk kapsamlı veri grubudur. Böylece ses sembolizmi tartışmalarını felsefeden bilime taşımaya ilk adımı atılmıştır. Leonard Bloomfield, Cermen dillerindeki biçim birimlerini ünsüzlerine göre sıralamıştır. Bu fonolojik gruplama, semantik ilgiye ve ses anlam bağıntısına göre yapılmıştır. Leonard Bloomfield, *Language* adlı eserinde ses sembolizmini dilin en önemli çalışma sahası addederek şu tanımları yapmıştır: “Dil çalışmak, insan konuşmasında farklı seslerin farklı anlamları olduğu için belirli seslerin belirli anlamlarla koordinasyonunu incelemek demektir”. Bloomfield'den sonra doğal dillerde ses anlam korelasyonunu test eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Ses sembolizmi hipotezi, psikodilbilimsel deneylerle de desteklenmiştir. Bu deneyler, önceki çalışmalardan farklı olarak ana dil konuşurlarının ses-anlam sezgilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda ilk önemli çalışma, 1929'da Edward Sapir tarafından yapılmıştır. Sapir başta konvansiyonel görüşün bir taraftarıydı. Fakat Sapir'in deneylerden elde ettiği sonuçlar, onu natüralizm çizgisine çekmiştir. Sapir'in 1929'da uyguladığı deneyin amacı, sözcüklerdeki ünlü ve ünsüzlerin “boyut sembolizmi” teşekkül edip etmediklerini tespit etmektir. Sapir, yaklaşık 500 kişiden oluşan deneklerine “Mal ve mil sözcükleri bir dilde masa anlamına gelmektedir. Bu sözcüklerden hangisi daha büyük bir masanın adı olabilir?” şeklinde 60 benzer soru sormuştur. Çocukların %83'ü; yetişkinlerin ise %96'sı /i/nin küçük, /a/nın ise büyük boyutları imlediği dönütünü vermiştir (Magnus, 2013, ss. 198-201).

1.1.3. 20. Yüzyılda Ses Sembolizminin Muhalifleri

Ses sembolizmi hipotezi, 20. yüzyılda *Yapısalcı Dil Bilimi ve Üretici Dil Bilgisi* tarafından reddedilmiştir. Yapısalcılığın kurucusu olan Saussure, dilin *nedensiz* göstergelerden oluştuğunu kabul etmiş ve yansıma sözcükler ve ünlemlerin bu ilkeyi ihlal etmediklerini belirtmiştir (Saussure, 1998, ss. 113-115).

Chomsky, ses sembolizminin 20. yüzyıldaki bir diğer muhalifidir. Chomsky'ye göre (2020, s. 29) “çok çeşitli sesleri ve fikirleri birbiriyle bağlantılandırmayı sağlayan sonsuz bir güç olmak” dilin belirgin özelliğidir. Bu özellik, *dil anlamlı sestir*¹ ilkesini ileri süren Aristoteles ve yapısalcıların konvansiyonel dil anlayışları tarafından ihmal edilmiştir.

Chomsky, dilin ses yönüne değil yaratıcı özelliğine odaklanmıştır. Bu odaklanma, ses sembolizmi hipotezinin de reddedilmesi anlamına gelmektedir.

¹ Ad, parçaları ayrı ayrı anlamlı olmayan, zaman dışı, uyuşumsuz olarak anlamlı bir sestir (Aristoteles, 2018, s. 8).

Zira ses, dilin yaratıcı özelliğiyle ilgili değildir. Ses, dilin ikincil bir özelliğidir. Çünkü *Üretici Dil Bilgisi*'ne göre dilin temeli, söz dizimi ve anlam bilimidir. Bu kısımlarda çizgisel sıralama asla mevcut değildir. Çizgisel sıralama, dilin temel değil bir yan özelliğidir. Çünkü çizgisel sıralamaya duyu-motor sistemi ihtiyaç duyar. Sözcükleri sesletmek için bu gereklidir. Duyu-motor sistemi, temel yönleri bakımından dile özgü şekilde uyarlanmış değildir. İnsan dilinin üretimi, ifade kanalından bağımsızdır. Buna göre dilin temel özelliği, sıralama ve dışsal özellikler ile doğrudan bağlantılı değildir. Chomsky, anlamsal yorumu da hiyerarşiye bağlı kabul eder ve temel özelliği şöyle tanımlar: “Temel Özellik: Daha ziyade kavramsal-amaç içeren ara-yüzle eşleşen ve bir tür “düşünce dili” sağlayan, hiyerarşik olarak yapılandırılmış sınırsız bir anlatımlar dizisi üretimidir” (Chomsky, 2020, s. 40). Temel özellik, Aristoteles’in ileri sürdüğü “Dil, anlamlı sestir.” tanımının yanlışlığına fakat “sesi olan anlam” ilkesinin yerindeliğine işaret etmektedir. Çünkü dışsallaştırma için işaret dili başta olmak üzere farklı ifade kanalları kullanılabilir. Dil kullanımının büyük bir bölümü dışsallaştırılmaz, içsel konuşmalar da yapılıır. Dışsallaştırma, ikincil bir süreç ve dışsallaştırmanın özellikleri de tamamen bağımsız olan duyu-motor sisteminin bir yansıması olacaktır (Chomsky, 2020, s. 41). Dolayısıyla hem dışsallaştırma hem de iletişim, dilin çevresel yönlerini oluşturur.

Chomsky, sözcükleri düşünce sistemlerine girdi oluşturmayan ikincil nitelikteki dışsallaştırma süreçleri tarafından oluşturulan rastlantısal öğeler olarak tanımlamıştır. Sözcükler, rastlantısal olduklarına göre Üretici Dil Bilgisi için ses sembolizmi hipotezinin dilde yeri yoktur.

Görüldüğü üzere; Chomsky ses sembolizmi hipotezini dilin “Temel Özellik”ine aykırı olması nedeniyle reddetmektedir. Chomsky’nin bu savlarına en önemli itirazlar, Roman Jakobson cephesinden gelmiştir. Roman Jakobson, sözcüğün biçimi ile anlamı arasında korelasyon bulunduğunu belirterek Üretici Dil Bilgisi’nin savlarına itiraz etmiştir.

1.1.4. Ses Sembolizm Hipotezine 20. Yüzyılda Yapılan Katkılar

19. yüzyıl sonlarında ya da 20. yüzyıl başlarında doğmuş dönemin önde gelen filozofları, yapısalcılık ya da gösteren-gösterilen ayrımıyla ilgilendiler. Ludwig Wittgenstein, Ernst Cassirer, Owen Barfield, Jacques Derrida gibi filozoflar yapısalcılıkta birleşen farklı felsefi sistemler kurmuşlardır. Ayrıca Edward Sapir ve Benjamin Whorf, 1956’da dilin düşünceyi etkilediğini ileri süren bir kuram geliştirmiştir. Dillerin zorunlu kavramlar empoze ettiklerini ileri süren bu kuram, “dilsel görelilik ilkesi”ni ortaya koymuştur (Magnus, 2013, s. 203).

Wittgenstein, 20. yüzyılda ses getiren çalışmalara imza atmış analitik bir filozoftur. Wittgenstein felsefesi, iki farklı döneme ayrılır. Birinci dönemde Wittgenstein (2016, ss. 23-33), resim kuramı çerçevesinde bir anlam teorisi geliştirmiş ve adların tümce içinde nesnenin yerini tuttuğunu ileri sürmüştür.

İkinci dönemde ise Wittgenstein (2017, s. 35), resim kuramını terk etmiş ve sözcüğün anlamını *Kullanım Teorisi* ile açıklamıştır. Böylece anlamı, adın işaret ettiği nesne olarak gören birinci dönem tezinden vazgeçmiştir.

1.1.5. Sinestezi ve Ses Sembolizmi

Sinestezi, duyuvarın birbirine karıştığı istemsiz nörolojik bir durumdur. Sinestetler, sesleri belirli hareketlerle, şekillerle veya renklerle ilişkilendirebilir (Magnus, 2013, s. 205).

Bazı araştırmalar, dildeki ses sembolizminin bir tür sinestezi olduğunu iddia etmiştir. Ramachandran ve Hubbard (2001), proto-dilin kökenini sinestezi ile açıklayan çalışmaların iyi bir örneğidir. Ramachandran ve Hubbard (2001), sözcükler ile imledikleri nesnelere arasında rastlantısal olmayan bağlantıların bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu tez; dudak, dil hareketleri ve diğer boğumlanma noktalarının atıfta buldukları nesnelere ile sinestetik bir bağlantı kurduklarını iddia etmektedir. Bu bağlantı, dil evrimi için ilk itici gücü sağlamıştır. Fakat modern dilin kökeni, tümüyle sinestetik süreçlerin eseri değildir. Zira dil, “ses-hece yapısı-ses sembolizmi-söz dizimi/hiyerarşik yapı” süreçlerini tamamlayarak teşekkül etmiştir (Ramachandran ve Hubbard, 2001, ss. 18-23).

1.1.6. Tarihsel Dil Bilimi ve Ses Sembolizmi

Tarihsel dil bilimi, dillerdeki düzenli ses değişmelerini inceler. Düzenli ses değişmeleri, ses sembolizmi hipotezinin çıkmazlarından biridir. Zira bu hipotez doğrusya düzenli ses değişmelerinden söz etmek mümkün değildir. Oysa düzenli ses değişmeleri, dilbilimsel bir olgudur. Tarihsel dilbiliminin bu argümanının aksine ses sembolizminin mevcudiyetini destekleyen önemli bir çalışma, 1910’da Yakov Malkiel tarafından yapılmıştır. Yakov Malkiel, düzenli ses değişmelerinin anlam değişmelerini de tetiklediğini belirtmiştir. Malkiel’e göre dillerin sözcük dağarcığının büyük bir bölümü, düzenli ses değişmelerinin dışında kalan sözcüklerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla tarihsel dil biliminin ses sembolizmi hipotezini çürüttüğü iddia edilemez (Magnus, 2013, s. 206).

1.2 Ses Sembolizminin Tipolojisi

Ses sembolizminin tipolojisi, ses anlam bağıntısının gerçekleşme şekline göre *ses kümeleri*, *kavram sesleri*, *yansımalar*, *boyut ve biçim sembolizmi* olmak üzere beşe ayrılır.

1.2.1. Ses Kümeleri (Phonesthemes)

Ses kümeleri (phonesthemes), göstergenin nedensizliği ilkesinin istisnalarından biridir. Ses kümeleri; benzer anlamlara sahip sözcüklerde tutarlı bir şekilde ortaya çıkan, birleşik olmayan ve bir biçim biriminin parçasını (ara-biçimsel) oluşturan ses bilgisel birliklerdir. Örneğin /gl-/ ses kümesi; *glint* (parıldamak), *glitter* (parıldamak, parıltı), *gleam* (ışıldamak), *glamour* (göz kamaştırıcı), vb. gibi ‘ışık

veya görme ile ilgili' birçok İngilizce sözcükte söz başında bulunur (Liu, Levow ve Smith, 2018, s. 49).

1.2.2. Kavram Sesleri (Ideophone)

Kavram sesi (ideophone) terimi, ilk olarak Doke tarafından Bantu dilleri için kullanılmıştır. Doke'un *Kavram sesi* tanımı şöyledir: "Bir kavramın (mefhumun) sesle canlı bir temsilidir" (Doke, 1935, ss. 118-119). Kavram sesleri, görsel izlenimleri ve duygusal tutumları da ifade edebilir (Jendraschek, 2001, ss. 89-90). Kavram sesleri, öznel izlenimlerin sesler vasıtasıyla sözcüklere dönüşmesidir. Amaç, doğal konuşucunun hayal dünyasını harekete geçirmek ve zihinde daha fazla görüntü oluşturmaktır. Aslında kavram sesleri, göndergelerin seslerle oluşturulmuş dramatik şekilleridir ve daha çok algıyla ilgilidir. Başka bir deyişle kavram sesleri; bir sesin, hareketin veya görüntünün seslerle betimlenmesidir. Betimleme, kavram seslerini yansımalarından ayıran en önemli özelliktir. Zira kavram sesleri betimleyici, yansımalar ise taklit edicidir.

Duyusal izlenimlerin sözcük hali olan kavram sesleri, dilin kökenini açıklayan Ding Dong teorisinin de başat güdüleyicisidir. "Sesler ve duyular arasında var olan uyuma dair kısmen mistik teori ya da Max Müller'in bir dönem savunduğu ding-dong teorisine göre ilkel insan dışarıdan aldığı her izlenime belirli bir anlatımı denk düşürüyordu. Tüm bu teorilerin yanlışlığı toplumsal unsur ihmal etmeleridir" (Perrot, 2006, ss. 102-103).

1.2.3. Yansımalar (Onomatopoeic Words)

Yansımalar (onomatopoeic words), işitme izlenimleriyle oluşturulmuş ses ve anlam korelasyon barındıran sözcüklerdir. Yansımalar; insan seslerinin, hayvan seslerinin, makine seslerinin veya doğadaki herhangi bir sesin taklidi olabilir.

Yansımaların taklit yoluyla oluşturdukları ses-anlam ilişkisi, dilin kökeni araştırmalarına öteden beri ilham kaynağı olmuştur. "Dilin kökenini yansımalarla açıklayan teori, *Bow-Wow (yansımalar) Teorisi* olarak bilinir. Alman dilcisi Max Müller tarafından ortaya atılan bu görüş, dil öğelerinin yansımalarla seslerden ortaya çıktığını savunmaktadır" (Bayraktar, 2014, s. 62). "Bu teori, ilksel sözcüklerde bir taklit değerinin olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin hayvanın ya da havlama edimini belirtmek için köpeğin havlaması taklit edilir" (Perrot, 2006, ss. 102-103). Fakat bu teoriler, modern dil biliminde büyük ölçüde terk edilmiştir. Zira bu teoriler, dilin toplumsal yönünü göz ardı etmiş ve dilin bütün sözcüklerini açıklama kudretine erişememiştir.

1.2.4. Boyut Sembolizmi

Boyut (büyük/küçük) sembolizmi, ses birimleri ile boyut ifadeleri arasında sistematik bir ilişki olduğunu varsayar. Boyut sembolizmi destekleyen, bazıları deneysel bazıları istatistiksel olan çok sayıda literatür vardır. Bu hipotez,

dillerdeki büyük/küçük ifadeleri için belirli ses birimlerinin kullanıldığını ileri sürmektedir (Ohala, 1997, s. 99).

1.2.5. Biçim Sembolizmi

Biçim sembolizmi, sözcüklerin biçimleri ile göndergelerin biçimleri arasında bir ilişki olduğunu varsayan ses sembolizminin bir diğer tipolojisidir. Biçim sembolizminin ilk deneyi, 1929'da Köhler tarafından yapılmıştır. Köhler, hiçbir dilde anlamı olmayan *takete* ve *maluma* sözcüklerinin aşağıdaki şekillerden hangisine ait olduğunu sormuştur. Katılımcılar, *takete* sözcüğünü 'sert, keskin görünümlü' birinci figürle eşleştirmiş; *maluma* sözcüğünü ise 'yumuşak, kıvrımlı' bir görünüme sahip olan ikinci figürle ilişkilendirmiştir (Köhler, 1992, ss. 224-225). Köhler, bu deneyle dil göstergelerinin rastlantısal olmadığı sonucuna varmıştır. Gösterenler, göndergelerin biçimlerine uygun ses birimleri taşımaktadır.

Şekil 1. Köhler'in Biçim Sembolizmi Deneyinde Kullandığı Şekiller

1.3. Bir Sözcük Türetme Yöntemi Olarak Ses Sembolizmi

Ses sembolizmi, ses-anlam korelasyonunu kanıtlamaya çalışan bir hipotezdir. Hipotezin yansımalar, kavram sesleri, ses kümelerinden müteşekkil tipolojik görünümleri, tüm doğal dillerde gözlemlenebilmektedir. Fakat Platon'dan itibaren başlayan ses birimlerine anlam atfetme çalışmaları henüz bilimsel araştırma sahasına girmekten çok uzaktır.

Ses sembolizminin doğal dillerdeki yeri ve işlevini saptamak, dil tanımını yapmakla mümkündür. Bu çalışma, Chomsky'nin sağlam gözlem ve deneylerle ortaya koyduğu dilin temel özelliği olan şu tanımını esas almaktadır: "Daha ziyade kavramsal-amaç içeren ara-yüzle eşleşen ve bir tür "düşünce dili" sağlayan, hiyerarşik olarak yapılandırılmış sınırsız bir anlatımlar dizisi üretimidir" (Chomsky, 2020, s. 40). Dolayısıyla "anamlı olan ses" değil, "sesi olan anlam" söz konusudur. Bu durumda *yansımalar*, *kavram sesleri*, *ses kümeleri* olgularında görülen ses-anlam korelasyonu, dilin sözcük türetme işlevinin doğal bir sonucu olmalıdır.

Sözcük türetme, çeşitli yöntemlerle bir veya daha fazla sözcükte anlam veya tür değişikliğinin gerçekleştirilmesidir. Yansımalar ve kavram sesleri, temelde ses taklidi ile sözcükler oluşturur. Doğal diller, taklit yöntemiyle sözcük oluştururken ses bilimsel kuralları ihlal edebilir. Fakat taklit yöntemiyle oluşturulan sözcükler, doğal dilin genel ses bilimsel karakterini taşımaya devam eder. Taklitler, dillerin ses bilimsel özelliklerine bağlı olduğu için her dilde bu taklitler veya tasvirler farklı şekilde tezahür eder. Bununla birlikte kavram sesleri, taklidin görülmediği istisnai durumlar sunmaktadır. Kavram sesleri, ses birimlerinin özelliklerine göre sözcük üreten müstesna örneklerdir. Ancak kavram sesleri ile oluşturulmuş sözcükler de tamamen konvansiyoneldir. Ses kümeleri ise örnekseme yoluyla oluşmuş sözcükler listesidir. Boyut ve biçim sembolizmine gelince bu süreci bilimsel yöntemlerle incelemek mümkün değildir. Ancak doğal dillerde *şır* *şır/şar* *şar* örneklerinde görüldüğü üzere seslerin boyut belirleyici özellikleri yadsınamaz. Fakat bu özelliği, doğal dillerdeki bütün boyut sözcüklerine genellemek için güvenilir sonuçlara sahip olmak gerekir.

Ünlemler, ses anlam korelasyonunun görüldüğü bir diğer gruptur. Ünlemler, doğal dilin ses birimlerini sözcüğün türünü değiştirme aracı olarak kullanır. Böylece ses anlam korelasyonunun hiç görülmediği sözcüklere dahi, vurgu ve tonlama yöntemiyle ünlem işlevi yüklenir. Dolayısıyla sesin tür değiştirme aracı olarak kullanıldığı ünlemler de ses sembolizminin tipolojik bir görünümüdür.

Ses sembolizmi, bu çalışmaya göre doğal dillerin sözcük türetme yöntemiyle oluşturduğu sözcüklerdeki ses-anlam korelasyonudur. Bu korelasyonun gözlemlendiği örnekler ise *yansımalar*, *kavram sesleri*, *ses kümeleri* ve *ünlemler*dir. *Boyut sembolizmi* ve *biçim sembolizmi* ise yukarıda izah edilen gerekçelerden ötürü kapsam dışında bırakılmıştır.

İnceleme

Bu çalışma, ses sembolizmini bir sözcük türetme aracı olarak değerlendirmiş ve yansımalar, kavram sesleri, ses kümeleri ve ünlemlerden oluşan ses sembolizminin Eski Anadolu Türkçesindeki tipolojisini ortaya koymuştur. Bu bölümde öncelikle Eski Anadolu Türkçesinin Türk dil tarihindeki yeri hakkında bilgi verilmiş, ardından bu tarihi dönemdeki ses sembolik unsurlar örnek cümlelerle incelenmiştir.

2. Eski Anadolu Türkçesinde Ses Sembolik Unsurlar

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin Güney-Batı Lehçeleri grubuna girer (Korkmaz, 2013, s. 13). Oğuzcanın ilk defa Anadolu coğrafyasında yazı dili haline geldiği bilinmektedir. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'nda resmi dilin Farsça olması ve XI-XIII. yüzyıllarda görülen Moğol istilası, Oğuzcanın yazı dili haline gelmesini geciktirmiştir. Oğuz Türkçesinin Anadolu'daki tarihi dönemleri şöyledir: *Selçuklu Dönemi Türkçesi* (11-13),

Beylikler Dönemi Türkçesi (13-15), Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi (15. yy.ın ikinci yarısı) (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2013, s. 15).

Bu bölümde, Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar; ses kümeleri, kavram sesleri, yansımalar ve ünlemler şeklinde tasnif edilerek incelenmiştir. Biçim sembolizmi ve boyut sembolizmi ise bilimsel yöntemlerle bu tipolojileri saptamak mümkün olmadığı için kapsam dışında bırakılmıştır. Tipolojik görünüm, örneklem oluşturan cümlelerle desteklenmiştir.

2.1. Ses Kümeleri

Ses kümeleri, aynı anlam dairesinde toplanan sözcüklerin söz başında veya söz sonunda paylaştıkları ortak ses birlikleridir. Bu sesler, ön veya son ek mahiyetinde olmayıp biçimbiriminin vazgeçilmez öğeleridir. Ses kümeleri, her dilde gözlemlenebilir bir olgudur. Bu olgunun izahı için birçok tez ileri sürülmüştür. Fakat bu tezlerin hiçbiri tatmin edici bir sonuca ulaşmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde, vücut uzuvları için kullanılan *-Ik, -Ak, -Iz, -In* soncul ve *gö-* öncül ses kümelerinden söz etmek mümkündür. Bu ses kümeleri, çoğunlukla bir son ek olarak değerlendirilmiş ve izafi etimolojiler yapılmıştır. Etimolojilerinin açık olmaması, bu ses birliklerinin bir ses kümesi oluşturduklarının en önemli kanıtıdır. Bu ses kümeleri, kuvvetle muhtemel bir kök ile son ekin örnekseme yöntemiyle genelleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu ses kümelerinin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2. Eski Anadolu Türkçesinde Bazı Ses Kümeleri

Ses Kümesi	Sözcük Birimi
<i>-Ik</i>	<i>Sünük, bıyık, kuyruk</i>
<i>-AK</i>	<i>Parmağ, yürek, bilek, tudak, ayak, kulak, tırnak</i>
<i>-Iz</i>	<i>Ağız, diz</i>
<i>-In</i>	<i>Karın, burun, beyin, alın</i>
<i>gö-</i>	<i>Görmek, göz</i>

2.2. Kavram Sesleri

Kavram sesleri, Kore, Japon, Tamil ve Afrika dilleri başta olmak üzere tüm doğal dillerde bulunan ses sembolizm unsurlarıdır. Kavram sesleri sadece işitsel izlenimleri değil aynı zamanda duysal ve görsel izlenimleri de ifade ederler. Bir kavramın ses birimleri ile resmini çizen bu sözcükler, anlamı güçlendirir ve sözcüklere tiyatral bir hava katar. Kavram sesleri, ses anlam korelasyonunu sağlarken *cici bici* örneğinde görüldüğü üzere dillerin ses bilimsel kısıtlamalarını

ihlal edebilir. Bu kısıtlama ihlali, kavram seslerinin ses sembolizminin unsuru olduklarının da açık bir delilidir.

Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri; işitsel, duyuşal ve görsel izlenimlerin ses birimlerine yansıması şeklinde ortaya çıkmış sözcüklerdir. Kavram sesleri, çoğunlukla ikilemeler şeklindedir. Cümle içinde ekseriyetle zarf işlevinde görülen kavram sesleri, sıfat ve fiil görevi de üstlenmektedir

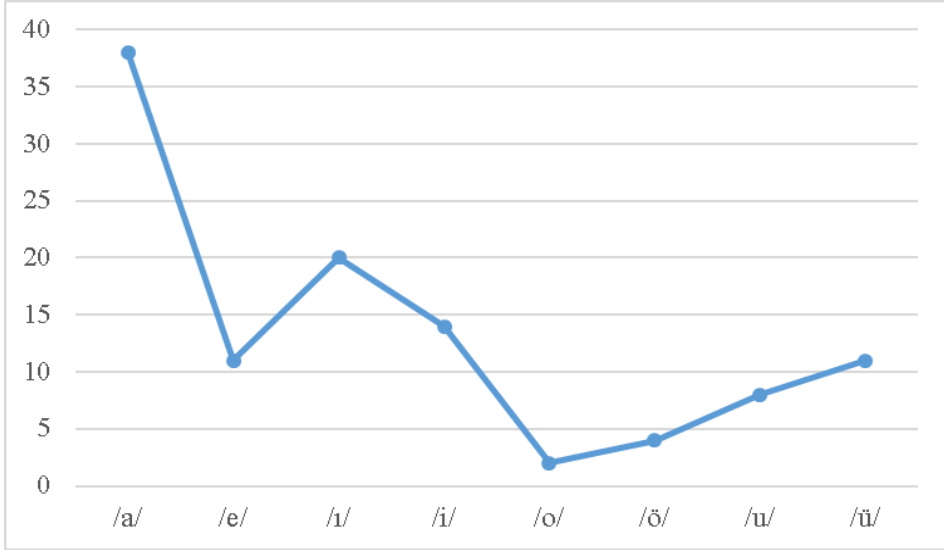
Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri, görsel izlenimleri (bk. (1) numaralı cümle), işitsel izlenimleri (bk. (3) numaralı cümle) betimleyen sözcükler oluşturmuştur. Ayrıca kavram sesleri, (42) numaralı cümlede olduğu gibi fiilde belirtilen harekete dair izlenimleri de yansıtmaktadır.

Tablo 3. Eski Anadolu Türkçesinde Kavram Sesleri

Kavram Sesi	Örnek
<i>Apul apul</i>	(1) Şu yengeçleyn gitdi <i>apul apul</i> (Dilçin, 1991, s. 5063)
<i>Ayrımak</i>	(2) Kaşanaydı <i>ayramagından</i> kan at (Dilçin, 1991, s. 471)
<i>Bağırmak</i>	(3) Deve <i>bağırdı</i> (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Bam bam</i>	(4) <i>Bam bam</i> depe başma çıkduğum çok (Ergin, 2011, s. 149)
<i>Bağ bağlatmak</i>	(5) KİLİSESİN YIKUP YİRİNE MESCİD YAPDUM <i>bağ bağlatdum</i> (Ergin, 2011, s. 237)
<i>Balkımak</i>	(6) Yüzün nürün <i>balkıduğunu</i> (Tatçı, 1990, s. 5)
<i>Böğürmek</i>	(7) Fiğān eyler idi <i>bögürür idi</i> (Dilçin, 1991, s. 2460)
<i>Buldur buldur</i>	(8) <i>buldur buldur</i> gözünüğ yaşı revan oldu (Ergin, 2011, s. 107)
<i>Buzlamak</i>	(9) Torumları bundan <i>buzlayup</i> bile kiçdi (Ergin, 2011, s. 105)
<i>Cici bici</i>	(10) Bir <i>cici bici</i> türkmen kızını alasin (Ergin, 2011, s. 185)
<i>Cüş</i>	(11) Ditredi menüm canum <i>cüşa</i> geldi (Ergin, 2011, s. 178)
<i>Çakıldak</i>	(12) Ol <i>çakıldak</i> ipleri (Tatçı, 1990, s. 254)
<i>Çat</i>	(13) Ol günde gök <i>çatlayısar</i> (Tatçı, 1990, s. 219)
<i>Çokra</i>	(14) Geyim kılıcdasından, at <i>çokramasmdan</i> (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Depelemek</i>	(15) Aruz Koca dağı inüp <i>depeledi</i> (Ergin, 2011, s. 208)
<i>Depmek</i>	(16) Hemān lahza döndi atın <i>depdi</i> ol (Dilçin, 1991, s. 360)
<i>Didim didim</i>	(17) Tağı yün bigi ide <i>didim didim</i> (Dilçin, 1991, s. 5)
<i>Ditmek</i>	(18) Peynir kibi <i>ditdi</i> (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Dürtmek</i>	(19) Kanını destmala <i>dürtsün</i> (Ergin, 2011, s. 151)
<i>Fırlamak</i>	(20) Kan turalı <i>fırlar</i> (Ergin, 2011, s. 191)
<i>Haykırmak</i>	(21) Na'ra urup <i>haykırdı</i> (Ergin, 2011, s. 172)
<i>Ildurmak</i>	(22) Güneş ol Süheyl'e ancak <i>ildurdu</i> (Dilçin, 1991, s. 1666)
<i>İyrımak</i>	(23) Yavuz it gibi her dem <i>ıyrırdı</i> (Dilçin, 1991, s. 473)
<i>İşımak</i>	(24) Çü maşrıkdā <i>ışıdı</i> zengī dişi (Dilçin, 1991, s. 438)
<i>Kığırmak</i>	(25) Bigler men sizi niye <i>kığırdum</i> bilür misiz? (Dilçin, 1991, s. 246)
<i>Kişnemek</i>	(26) kara koçın <i>kişnetdi</i> (Ergin, 2011, s. 193)
<i>Kükremek</i>	(27) Deve kibi <i>kükredi</i> (Ergin, 2011, s. 172)

<i>Küt</i>	(28) Bir <i>küt</i> ile güreşdüm (Tatcı, 1990, s. 340)
<i>Küvlemek</i>	(29) Atası anası <i>küvlediler</i> (Ergin, 2011, s. 151)
<i>Maılamak</i>	(30) Karşum ala yigit menüm ne <i>maıııarsın</i> (Ergin, 2011, s. 173)
<i>Ögermek</i>	(31) gülşende <i>ögerdüm</i> yārumı ol gün (Ergin, 1980, s. 289)
<i>Öğür öğür</i>	(32) bigler <i>öğür öğür</i> ağlaşdılar (Ergin, 2011, s. 132)
<i>Pırlamak</i>	(33) Göksün delüp göge <i>pırlar</i> (Ergin, 2011, s. 222)
<i>Pırtmak</i>	(34) Yigidi atar yıkar serer <i>pırtar</i> (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Sayramak-</i>	(35) şaıallu bozaı turğay <i>sayraduııda</i> (Ergin, 2011, s. 78)
<i>Segirdmek</i>	(36) Delü Karıar <i>segirderek</i> vardı (Ergin, 2011, s. 129)
<i>Şızlatmak</i>	(37) Aııa yüzölü ananı <i>şızlatduıı</i> (Ergin, 2011, s. 210)
<i>Şakımak</i>	(38) Arı gölüı ördüğüı <i>şakıyup</i> alan (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Şılamak</i>	(39) Gün kibi <i>şıladı</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Şor şayan</i>	(40) Kulağumda <i>şorşayan</i> nayibüm misin (Ergin, 2011, s. 232)
<i>Tap</i>	(41) Sana senden yakındır aşrı <i>tap</i> bak (Tatcı, 1990, s. 335)
<i>Tepsermek</i>	(42) Tudaıları <i>tepsedi</i> (Ergin, 2011, s. 111)
<i>Ühü ühü</i>	(43) Gülen kaş kaş ağladı <i>ühü ühü</i> (Dilıın, 1991, s. 569)
<i>Yalap yalap</i>	(44) Yanaram <i>yalap yalap</i> tutuşuban (Tatcı, 1990, s. 199)
<i>Yapa yapa</i>	(45) <i>Yapa yapa</i> karlar yağsa yaza kalmaz (Ergin, 2011, s. 74)
<i>Yıldır yıldır</i>	(46) <i>Yıldır yıldır</i> yıldırur (Ergin, 2011, s. 207)

Kavram sesleri, bir ses biriminin kavramla eşleştirilmesi işlemiyle oluşan sözcüklerdir. Chomsky'ye göre kavramlar, insanın doğuştan gelen biyolojik özelliklerinin bir parçasıdır. Kavramlar, deneyimden bağımsızdır ve doğal konuşucu tarafından bilinçsizce kullanılır. Sözcükler, bu kavramların etiketlenmesi işlemiyle ortaya çıkan biçimlerdir. Sözcük etiketleme işlemi ise rastlantısaldır (Chomsky, 2009, s. 44). Fakat kavram seslerinde sözcük etiketleme işlemi, rastlantısal değildir. Kavram ile ses birimleri arasında doğal dilin kendine özgü ses bilimsel ilkeleri ile belirlenen bir ilişki söz konusudur. Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri ile ses birimleri arasındaki ilişkiler, aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 1. Kavram Seslerindeki Ünlülerin Sıklık Çizelgesi

Bu grafiğe göre Eski Anadolu Türkçesinde kavram seslerinde kullanılan ünlüler, şu özellikleri sergilemektedir:

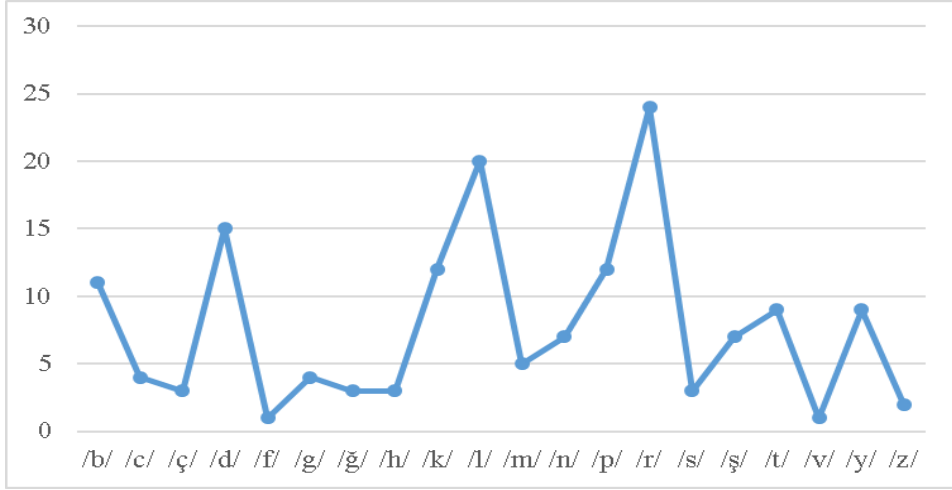
- I. Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden yüksektir.
- II. Düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden yüksektir.
- III. Geniş ünlülerin sıklık frekansı, dar ünlülerden yüksektir.
- IV. Ünlülerin sıklık sıralaması şu şekildedir: /a/, /ı/, /i/, /ü/, /e/, /u/, /ö/, /o/.

Kavram seslerini oluşturan ünsüzlerin özellikleri ise şu şekildedir:

I. Boğumlanma noktasına göre sıklığı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Sıklığı en düşük olan ünsüzler ise dış-dudak ünsüzleridir. Boğumlanma noktasına göre sıklık sıralaması şu şekildedir: Ön damak>dil ucu-dış ünsüzleri>çift dudak ünsüzleri>dış eti-damak ünsüzleri>art damak ünsüzleri>gırtlak ünsüzleri>dış-dudak ünsüzleri

II. Ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir.

III. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.

Grafik 2. Kavram Seslerindeki Ünsüzlerin Sıklık Çizelgesi

2.3. Yansıma Sözcükler

Ses sembolizminin en iyi bilinen örnekleri, yansıma sözcüklerdir. Ses anlam korelasyonu, yansıma sözcüklerde oldukça belirgindir. Yansıma sözcükler, kavram seslerinden farklı olarak işitsel izlenimlerle sınırlıdır. İşitsel izlenimler, birçok farklı sesin taklidi olan sözcükler oluşturur. Taklit edilen ses; insan, hayvan, doğa, makine veya çocuk dili olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde yansıma sözcüklerin çok sayıda örneği vardır. Bunlar içinde sıklığı yüksek olanlar, aşağıdaki tabloda listelenmiştir. Yansıma sözcükler açısından en zengin eser ise *Dede Korkut Kitabı*'dır. Eski Anadolu Türkçesindeki yansıma sözcükler, çocuk dilini (bk. (47) numaralı cümle), insan (bk. (66) numaralı cümle), doğa (bk. (64) numaralı cümle) makine (bk. (69) numaralı cümle) ve hayvan sesini (bk. (86) numaralı cümle) taklit etmek suretiyle oluşmuş biçimlerden mürekkeptir.

Tablo 4. Eski Anadolu Türkçesinde Yansıma Sözcükler

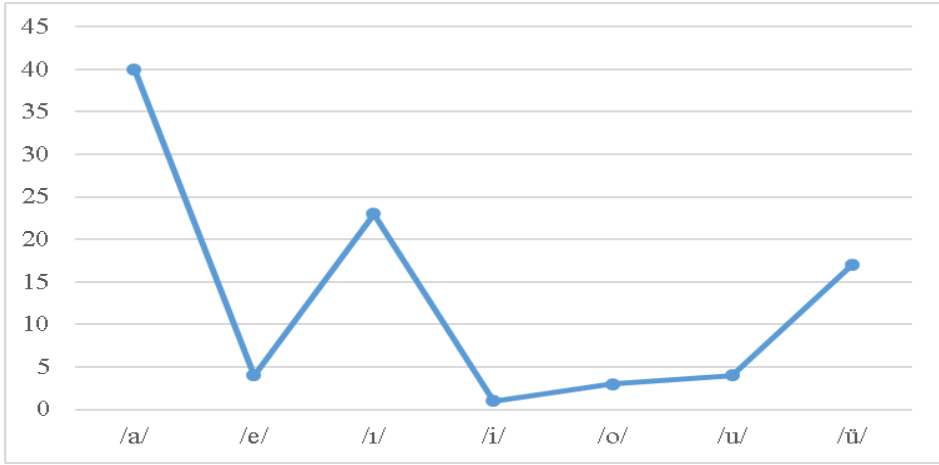
Yansıma Sözcük	Örnek
<i>Ana</i>	(47) <i>Anası</i> ile sohbet eyledi (Ergin, 2011, s. 84)
<i>Avlatmak</i>	(48) Hay ne oturursun itüñi <i>avlatmayan</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Baba</i>	(49) Anı gördiler dediler Ya 'küb'a Hāzā bizā'atu-nā ruddat ilay-nā yā <i>baba</i> (Taş, 2017, s. 85)
<i>Cıvu</i>	(50) <i>Kulağ</i> şağır eylerdi oğ <i>cıvısı</i> (Dilçin, 1991, s. 381)
<i>Çağırmaç</i>	(51) Dünya yügürdi yētüben <i>çağırmaç</i> (Taş, 2017, s. 22)
<i>Çağnam çağnam</i>	(52) <i>Çağnam çağnam</i> kayalardan çıkan şu (Ergin, 2011, s. 101)
<i>Çağmaç</i>	(53) <i>Çağmaçluça</i> çobanları dün-ile yügürden (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Çağmak</i>	(54) Oğlanı iki talusunun arasında urup <i>çağdı</i> yıkdı (Ergin, 2011, s. 86)

<i>Çap çap</i>	(55) Acı ayran tökilende <i>çap çap</i> içen (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Çığırnak</i>	(56) <i>Çığırdı</i> vü dāyesini oğudı (Dilçin, 1991, s. 253)
<i>Çıyramak</i>	(57) Şā' eşit <i>çıyradı</i> Yūsuf sözine (Taş, 2017, s. 104)
<i>Dede</i>	(58) <i>Dede</i> aydur (Ergin, 2011, s. 126)
<i>Fış fış</i>	(59) Dökelüm bunun kanını <i>fış fış</i> (Dilçin, 1991, s. 341)
<i>Fışıl fışıl</i>	(60) Söyleşdiler <i>fışıl fışıl</i> (Ergin, 2011, s. 106)
<i>Gızıldamak</i>	(61) Mancılığı ağır taşdan <i>gızıldayup</i> katı inen (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Gü gü gü</i>	(62) Ügeyik didi <i>gü gü gü</i> (Ergin, 1980, s. 289)
<i>Gümbür gümbür</i>	(63) <i>Gümbür gümbür</i> naçaralar döğildi (Ergin, 2011, s. 114)
<i>Gürlemek</i>	(64) Bir kara bulut kıpar gök <i>gürleyü</i> (Taş, 2017, s. 34)
<i>Güv güv</i>	(65) İt kibi <i>güv güv</i> iden çerkez hırşlu (Ergin, 2011, s. 238)
<i>Ĥırıldamak</i>	(66) <i>Ĥırıldadup</i> tatlu canum alur oldu (Ergin, 2011, s. 180)
<i>İñlemek</i>	(67) Ĥasretüñden <i>inleyü</i> oldum ölü (Taş, 2017, s. 51)
<i>Kaş kaş</i>	(68) <i>kaş kaş</i> güldi (Ergin, 2011, s. 211)
<i>Kııcırdı</i>	(69) Gider-iken 'araba <i>kııcırdısından</i> Kazan oyandı (Ergin, 2011, s. 324)
<i>Kıılıcıda</i>	(70) Geyim <i>kıılıcısından</i> , at çokramasından (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Küpür küpür</i>	(71) <i>Küpür küpür</i> tavullar naçaralar çalıñdı (Ergin, 2011, s. 240)
<i>Küt küt</i>	(72) <i>Küt küt</i> buğa şolmağa başladı (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Mañrıřmak</i>	(73) Kızuçağı <i>mañrıřup</i> bile kıçdı (Ergin, 2011, s. 166)
<i>Mavlatmak</i>	(74) Çetüğüñi <i>mavlatmayan</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Mır</i>	(75) Baya mırlar-idi (Ergin, 2011, s. 179)
<i>'Okramak</i>	(76) Bidevi atlar issini görüp <i>'okradukda</i> (Ergin, 2011, s. 78)
<i>Sıñ</i>	(77) Köpek Kazanuç atınuç ayağına çap çap düşer <i>sıñ sıñ sıñler</i> (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Şapala</i>	(78) Mere noldunuz diyü bir <i>şapala</i> birine bir şapala birine urdı (Ergin, 2011, s. 226)
<i>Şor</i>	(79) Kara kanı <i>şorladı</i> gözine indi (Ergin, 2011, s. 172)
<i>Şammak</i>	(80) Kar üzerine kan <i>şammış</i> kibi kızıl yañaqlum (Ergin, 2011, s. 197)
<i>Şaraķa</i>	(81) Yüz adam seçilüñ, <i>şaraķa çatladuñ</i> (Ergin, 2011, s. 221)
<i>Tu</i>	(82) <i>Tu</i> yüz kerre, altmış kışi bir Oğlanı tutamadunuz didi (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Ulřmak</i>	(83) İssüz yirüñ kırdı kibi <i>ulşdular</i> (Ergin, 2011, s. 206)
<i>Urlašmak</i>	(84) <i>Urlašuban</i> şular taşsa deniz tolmaz (Ergin, 2011, s. 73)
<i>Ürmek</i>	(85) Du'ā oğudı kıarışudan <i>ürdi</i> ol (Dilçin, 1991, s. 306)
<i>Vaf vaf</i>	(86) Kıaranķu aķřam olanda <i>vaf vaf</i> üren (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Zār zār</i>	(87) <i>zār zār</i> inledi (Dilçin, 1991, s. 229)

Yansıma sözcükler, ses sembolizminin tipik örnekleridir. Zira bu sözcükler, hiçbir kuşkuya mahal vermeden ses birimlerinin sözcüğün anlamıyla eşleştiğini göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki yansıma sözcüklerde kullanılan ünlülerin başlıca özellikleri şu şekildedir:

- I. Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden yüksektir.
- II. Düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden yüksektir.
- III. Geniş ünlülerin sıklık frekansı, dar ünlülerden yüksektir.
- IV. Ünlülerin sıklık sıralaması şu şekildedir: /a/, /ı/, /ü/, /e/, /u/, /o/, /i/.

Grafik 3. Yansımalarındaki Ünlülerin Sıklık Çizelgesi

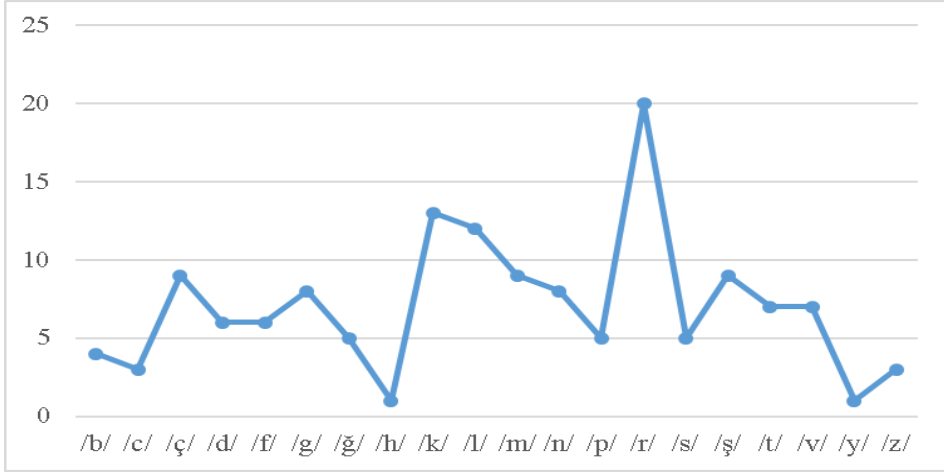

Yansıma sözcüklerin biçimlerini oluşturan ünsüzler, ses birimleri ile sözcük anlamı arasında bir ilişki olduğu tezini desteklemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde yer alan yansıma sözcüklerdeki ünsüzlerin genel özellikleri şöyledir:

I. Boğumlanma noktasına göre frekansı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Sıklık frekansı en düşük olan ünsüzler ise gırtlak ünsüzleridir. Ünsüzlerin sıklık sıralaması şu şekildedir: Ön damak ünsüzleri>dil ucu-dış ünsüzleri>dış eti-damak ünsüzleri>çift dudak ünsüzleri>dış-dudak ünsüzleri>art damak ünsüzleri>gırtlak ünsüzleri.

II. Ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı, ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir.

III. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.

Grafik 4. Yansımalarındaki Ünsüzlerin Sıklık Çizelgesi

2.4. Ünlemler

Ünlemlerin sözcük türleri içindeki sınıflandırması tartışmalıdır. Ünlemleri, bağımsız bir sözcük kabul eden ve edatların bir dalı olarak sınıflandıran iki genel yaklaşım vardır. Banguoğlu, ünlemleri anlamlı sözcükler ile haykırma arasında yer alan bir sözcük sınıfı diye tanımlamıştır (2007, s. 396). Ergin, ünlemleri ruh hallerini, tabiat seslerini, seslenmeleri ve beyan şekillerini ifade eden edatlar olarak kabul etmiştir (2004, s. 349). Ergin, yansımaları da ünlemlere dâhil etmiştir (2004, s. 349). *Kavaid-i Lisan-ı Türki*'de ünlemler, **edât-ı nidâ** olarak yer almaktadır (Türkay, 2018, s. 62). *İlm-i Sarf-ı Türki*'de ise **edavat** başlığında incelenmiştir (Toparlı ve Yücel, 2018, s. 35). Karaağaç, ünlemleri edatların bir türü olarak değerlendirmiştir (2013, s. 437). Korkmaz, ünlemleri doğadaki seslerin dile yine ses olarak yansımış görüntüleri olarak da nitelendirmiş ve “görevli-anlamlı kelimeler” şeklinde sınıflandırmıştır (2009, s. 1140). Korkmaz, yansımaları ünlem başlığında ele almıştır (2009, s. 1140). Bozkurt, ünlemleri duygu başlığında ele almış ve yansımaları da ünlemlerin bir türü saymıştır (1995, s. 314). Gencan, ünlemleri bağımsız bir sözcük türü olarak değerlendirmiştir (1982, s. 245). Demir ve Yılmaz ise ünlemleri ve yansımaları birlikte ele almış ve bağımsız bir sözcük türü saymıştır (2014, s. 221).

Ünlemler, bu çalışmada ses sembolizminin dildeki bir tezahürü kabul edilmiştir. Zira ünlemler, ses anlam korelasyonu ile türetilen sözcüklerdir ve ses vasıtasıyla sözcüklerin türünü değiştirmektedir. Bu özellik, ünlemleri kavram seslerinden farklı kılmaktadır. Dolayısıyla ünlemler, ses sembolizminin bağımsız bir tipolojik görünümüdür.

Eski Anadolu Türkçesindeki ünlemler, taranan eserlerden tespit edilmiş ve Korkmaz (2009, s. 1140) tasnifi esas alınarak “içe dönük ünlemler; seslenme,

gösterme, cevap ve ünlem gibi kullanılan sözcükler” başlıklarında aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5. Eski Anadolu Türkçesinde İç Dönük Ünlemler

İçe Dönük Ünlemler	Örnek
<i>Āferīn</i>	(88) <i>Āferīn</i> étdiler anuñ hāline (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 270)
<i>Āh</i>	(89) <i>Ah</i> nola-y-idi (Ergin, 2011, s. 76)
<i>Ahsent ü Şābāş</i>	(90) Ki <i>ahsent ü şābāş</i> iy toğru er (Dilçin, 1991, s. 511)
<i>Allah Allah</i>	(91) <i>Allah Allah</i> dimeyinçe işler oñmaz (Ergin, 2011, s. 73)
<i>Aman</i>	(92) Bulcañ fırsat aña vérmes <i>emān</i> (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 320)
<i>Āvāz</i>	(93) Bu şi’ri eyitdi vü çekdi <i>āvāz</i> (Dilçin, 1991, s. 296)
<i>Bes</i>	(94) <i>Bes</i> hayāl-i hāb-durur bu hayāt (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 242)
<i>Çak</i>	(95) Reyān-ıla <i>çak</i> tanışuñ kaldılar (Taş, 2017, s. 118)
<i>Diriğā</i>	(96) <i>Diriğ</i> itdüh şemāmuñdan şemīmi (Ergin, 1980, s. 13) (97) <i>Diriğā</i> ki çün ğaflet örter gözi (Dilçin, 1991, s. 208)
<i>El-vidā</i>	(98) <i>El-vidā</i> ‘ây yār-ı dil-ber el-vidā’(Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 352)
<i>Gidī</i>	(99) Didi iy hāram-zāde kulmāş <i>gidī</i> (Dilçin, 1991, s. 382)
<i>Ha</i>	(100) Elif bigi <i>ha</i> tođrı ol zīnhār (Dilçin, 1991, s. 213)
<i>Hāşa</i>	(101) Bu muhāli <i>hāşa</i> kim eyde hākīm (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 264)
<i>Hasretā</i>	(102) <i>Hasretā</i> derdā ki vuşlat ni‘metini bilmedüm (Biltekin, 2018, s. 156)
<i>Hay</i>	(103) Dede Korkuñ <i>hay</i> ođul Karçar adama uş bögelek gibi buñludur (Ergin, 2011, s. 128)
<i>Hayf</i>	(104) <i>Hayf</i> ola dilünji hāmüş eylemek (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 249)
<i>Hele</i>	(105) <i>Hele</i> rāziyam aña bu kamu gavġāsıyile (Ergin, 1980, s. 317)
<i>Hergiz</i>	(106) komadı anı <i>hergiz</i> ihtiyara (Ergin, 1980, s. 29)
<i>Hey di</i>	(107) <i>Hey di</i> begüm nefsiñe olma vücûduña kul (Ergin, 1980, s. 74)
<i>Heyhāt</i>	(108) <i>Heyhāt</i> kanı dünyide bir ‘āşık-ı şādık (Biltekin, 2018, s. 32)
<i>İlla</i>	(109) <i>İlla</i> anuñ dostların bulmak gerek (Yavuz, 2000, s. 43)
<i>İnşallah</i>	(110) <i>İnşallah</i> kim Çalap ‘avf eyleye (Yavuz, 2000, s. 669)
<i>Kāşki</i>	(111) Şunuñ bigi göz <i>kāşki</i> olaydı kör (Dilçin, 1991, s. 372)
<i>Lā-cerem</i>	(112) <i>Lā-cerem</i> ol nesne bī-bünyād ola (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 327)
<i>Meded</i>	(113) Canum alma ‘Azrā’il <i>meded</i> (Ergin, 2011, s. 179)

<i>Vallah</i>	(114) Beşer kanda vü sen kanda ki nür-ı nürsın <i>vallah</i> (Ergin, 1980, s. 296)
<i>Vallah billah</i>	(115) <i>Vallah billah</i> tođrı yolu görür-iken egri yoldan gelneyeyim didi (Ergin, 2011, s. 235)
<i>Vāy</i>	(116) <i>Vāy</i> aña kim dünyedür endişesi (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 238)
<i>Veh</i>	(117) Şunuñ bigi ğark olmışam <i>veh</i> nidem (Dilçin, 1991, s. 205)
<i>Yaşa</i>	(118) Süheyl aña didi ki biñ <i>yaşa</i> sen (Dilçin, 1991, s. 312)
<i>Yazuñ</i>	(119) Biglige toymadım özüme <i>yazuñ</i> (Ergin, 2011, s. 109)
<i>Zarı</i>	(120) Her gece tā-şubñ éderdi <i>zarı</i> ol (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 347)
<i>Zārī</i>	(121) Ol oturdu yol üze <i>zārī</i> kıla (Taş, 2017, s. 77)
<i>Zī</i>	(122) Eger hayruñ ağır gelse, <i>zī</i> devlet (Mansuroğlu, 1956, s. 6)
<i>Zihī</i>	(123) <i>Zihī</i> şirīn söz Yūsuf kışşası (Taş, 2017, s. 19).
<i>Zinhār</i>	(124) cân bilün ile oldı kıl <i>zinhār</i> (Ergin, 1980, s. 53)

Tablo 6. Eski Anadolu Türkçesinde Seslenme Ünlemleri

Seslenme Ünlemleri	Örnek
<i>A/Ā</i>	(125) A Dirse Ğan çalkubanı yirüñden örü turduñ (Ergin, 2011, s. 86) Şeyhiyā Ğak'dan iricek tevfiķ (Biltekin, 2018, s. 157)
<i>Ay</i>	(126) Görür-misin <i>ay</i> ođul neler oldı (Ergin, 2011, s. 91)
<i>Bere/Bre</i>	(127) <i>Bere</i> çoban irañuñdan yakınuñdan berü gelgil (Ergin, 2011, s. 98) (128) <i>Bre</i> ođlān sen benüm oğlum yerindesin (Kırmit, 2017, s. 178)
<i>E/Ī</i>	(129) İşid emdi bu aĥvāli <i>e</i> kıardaş (Dilçin, 1991, s. 4) (130) Kendüzüñe vir ođüdüñ yürü <i>i</i> zāhidem diyen (Biltekin, 2018, s. 108)
<i>Ey/ĪY</i>	(131) Kamu nesne bézegidür <i>ey</i> Ğakīm (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 199) (132) <i>Īy</i> kemāl-i kudretüñ nefñinde 'ālem bir nefes (Taş, 2017, s. 59)
<i>Eyā</i>	(133) <i>Eyā</i> şāh-ı felek-ri'fat, ki dā'im baĥt ile devlet (Mansuroğlu, 1947, s. 7)
<i>Hey</i>	(134) Eytdiler <i>hey</i> ne-durur aĥvālünüz (Yavuz, 2000, s. 143)
<i>Ğu</i>	(135) Kemāl-i ĥüsne Yūsufsın Muĥammed'den tutarsın <i>Ğu</i> (Biltekin, 2018, s. 168)
<i>Mere</i>	(136) <i>Mere</i> çoban bu aĝaç ne aĝaçdur ? (Ergin, 2011, s. 143)
<i>Yā</i>	(137) <i>Yā</i> Cebrā'īl beni kıatu dutma (Cemiloğlu, 2000, s. 131)
<i>Yāñu</i>	(138) <i>Yāñu</i> yétmiş gün aramızda geçe (Taş, 2017, s. 27)

Tablo 7. Eski Anadolu Türkçesinde Gösterme Ünlemleri

Gösterme Ünlemleri	Örnek
<i>Tā</i>	(139) <i>Ɔala uçmaƆlık uçmaƆda tā ebed</i> (Taş, 2017, s. 81)
<i>Uş</i>	(140) Hücetin tevhiğün <i>uş</i> dedüm saña (141) Hecrün ile ırmaƆlar aƆar <i>işbu</i> gözümden (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 267) (142) Tapuđda şem‘ gibi <i>uşda</i> dem-be-dem yanaram (Ergin, 1980, s. 17)

Tablo 8. Eski Anadolu Türkçesinde Soru Ünlemleri

Soru Ünlemleri	Örnek
<i>Aceb</i>	(143) ‘ <i>Aceb</i> bu derdümün dermāni yokmı ? (Mansuroğlu, 1947, s. 10)
<i>Ɔanı</i>	(144) <i>Ɔanı</i> döstlik <i>Ɔanı</i> kullık <i>Ɔanı</i> nāz (Yavuz, 2000, s. 31)
<i>Yoşsa</i>	(145) şol güneş yüzindeki beş mi durur (146) <i>yoşsa</i> saldı ihtirāka yıldızın (Ergin, 1980, s. 96)
<i>Ya Ne</i>	(147) <i>Ya ne</i> maşlahata geldün yigit didi (Ergin, 2011, s. 122)

Tablo 9. Eski Anadolu Türkçesinde Cevap Ünlemleri

Cevap Ünlemleri	Örnek
<i>Evet</i>	(148) Dağı bu ‘ <i>acebdür</i> bilürem <i>evet</i> (149) Dilümüzce bir nükte didi <i>evit</i> (Dilçin, 1991, s. 350)
<i>Beli</i>	(150) Bunda “ <i>Beli</i> ” diyen kişi anda tamām olur işi (Tatçı 47) (151) <i>Beli</i> menüm oğlumdur didi (Ergin, 2011, s. 120)
<i>Eyü</i>	(152) Emen aydur: <i>Eyü</i> dimişsin (Ergin, 2011, s. 246)
<i>Gey ise</i>	(153) sorulur ise <i>gey ise</i> kısās ola cürüh (Ergin, 1980, s. 164)
<i>Hāy Hāy</i>	(154) ‘ <i>Aceb</i> kaçan irem aña <i>hāy hāy</i> (Dilçin, 1991, s. 238)
<i>Hayır</i>	(155) Hāşim <i>hayır</i> bizüm ‘ādetimiz degüldür (Kırmıt, 2017, s. 178)
<i>Hoş</i>	(156) Beyrek aydur: <i>Hoş</i> , imdi atlanuđ (Ergin, 2011, s. 123)
<i>Yoğ</i>	(157) Dil dilersin <i>yoğ</i> dimege dil mi var (Ergin, 1980, s. 456)

2.4.1. Ünlem gibi Kullanılan Sözcükler

Ünlemler, sesleri sözcüklere dönüştürür ve çeşitli duyguların ifade edilmesini sağlar. Ayrıca herhangi bir sözcük, cümle içinde vurgu ve tonlama ile ünlem sınıfına girebilir. Ünlem gibi kullanılan sözcükler; *isim* (bk. 159), *fiil* (bk. 158), *sıfat* (bk. 161), *zarf* (bk. 160) gibi sözcüklerin cümle içinde vurgu ve tonlama tesiriyle ünlemleşmesi olgusunu ifade eder. Özel isimler (bk. 162), çoğunlukla seslenme ünlemi olarak kullanılır. Fiiller (bk. 1) ise çoğunlukla emir kipi çekiminde ünleme dönüşürler. Ancak yazı dilinde bu tür ünlemlerin tespiti, konuşma diline göre daha zordur. Konuşma dilinde vurgu ve tonlama belirgindir. Ancak bu hususlar çoğu kez yazı diline yansıtılmaz. Özellikle ünlemi belirten bir işaretin kullanılmadığı tarihi metinlerde bu durum, daha da karmaşıktır. Tarihi metinlerde ünlem gibi kullanılan sözcükleri tespit etmenin biricik yolu, bağlamdır. Cümle bağlamında çeşitli duyguları ifade eden sözcükler, ünlem olarak değerlendirilmelidir.

Eski Anadolu Türkçesinde cümle içinde ünlem gibi kullanılan sözcüklerin çok sayıda örneği vardır. Aşağıda, ünlem gibi kullanılan sözcüklerden örnekler verilmiştir.

- (158) İmdi *gel* ‘aklıñı *dir* kendüzüne
Fıkr idüben *bağıl* iki gözüne (Yavuz, 2000, s. 97).
- (159) *Cân* gerekdür *cân* gerekdür *cân* gerek
Cân fidây kılsun kime sultan gerek (Yavuz, 2000, s. 307).
- (160) *Şad olup* sevindiler (Ergin, 2011, s. 117).
- (161) Kıla kabül ben kılından *bu sözi* (Taş, 2017, s. 111).
- (162) Konşularına çağırur kız *Zeliha*, *Zübeyde*, *Ürüveyde*, *Çan Kız*, *Çan Paşa*, *Ayna Melek*, *Kutlu Melek* ölmege yitmege gitmemiş idüm (Ergin, 2011, s. 77).

Sonuç

Ses sembolizmi, ses ve anlam arasında sistematik bir ilişkinin olduğunu varsayan bir hipotezdir. Bu hipotez, konvansiyonalizm ve natüralizm akımları tarafından irdelenmiştir. Konvansiyonalizm, sözcüğün sesi ve anlamı arasında sistematik bir ilişkiyi kabul etmez ve sözcüklerin uzlaşım sal olduklarını ileri sürer. Natüralizm ise sözcüğün biçimiyle anlamı arasında sistematik bir ilişki olduğunu varsayar. Bu iki farklı akımın tezleri, ses sembolizmi hipotezini ne çürütmüş ne de kanıtlamıştır.

Ses-anlam korelasyonu ile biçimlenen sözcükler, bu korelasyonu tarihsel süreçte bazı ses değişimleri ile yitirebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu korelasyon, artsüremli çalışmalarla daha güvenilir bir şekilde saptanabilir. Bu amaçla Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar, artsüremli bir yöntemle incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar; *ses kümeleri*, *kavram sesleri*, *yansımalar* ve *ünlemler* ile sınırlandırılmıştır. Bu unsurlar, Eski Anadolu Türkçesinin tarihî dönemlerini yansıtan bir örneklem grubundan elde edilen veriler ışığında incelenmiştir. Ses sembolik unsurlar açısından zengin bir söz varlığına sahip olan Eski Anadolu Türkçesi üzerine gerçekleştirilen bu incelemeler neticesinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

1. Ses sembolizmi, Chomsky'nin dil modeline uyarlanan yeni bir yaklaşımla tanımlanmalıdır. Bu yaklaşıma göre ses sembolizmi, dilin bir sözcük türetme yöntemidir ve dil modelindeki yeri “Sözlükçe”dir. Doğal diller, envanterindeki ses birimlerine göre ses sembolizmi yöntemiyle sözcükler türetebilmektedir. Ses sembolizmi ile sözcük türetmenin temelinde ise sesleri taklit etme, duysal izlenimleri yansıtmaya, örneksime ve çeşitli duyguları dışa vurma istenci yatmaktadır.

2. Ses sembolizminin tipolojisi; *ses kümeleri*, *kavram sesleri*, *yansımalar* ve *ünlemlerle* sınırlandırılmalıdır. Biçim ve boyut odaklı ses sembolizmi, bilimsel yöntemlerle gözlemlenmeye müsait olmadığı için kapsam dışı bırakılmalıdır.
3. Eski Anadolu Türkçesinde vücut uzuvları için kullanılan *-Ik*, *-Ak*, *-Iz*, *-In* soncul ve *gö-* öncül ses kümeleri bulunmaktadır.
4. Eski Anadolu Türkçesinde kavram seslerini ve yansıma sözcükleri oluşturan ses birimleri, ortak özellikler göstermektedir. Bu tipolojik unsurlar, ünlülerde şu nitelikleri paylaşır: Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden; düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden; geniş ünlülerin sıklık frekansı ise dar ünlülerden yüksektir.
5. Ünlülerin sıklık sıralaması, kavram seslerinde /a/, /ı/, /i/, /ü/, /e/, /u/, /ö/, /o/ şeklindeyken yansıma sözcüklerde ise /a/, /ı/, /ü/, /e/, /u/, /o/, /i/ şeklindedir. Hem kavram seslerinde hem de yansıma sözcüklerde sıklığı en yüksek olan ünlü ses birimleri, sırasıyla /a/ ve /ı/ şeklindedir.
6. Kavram sesleri ve yansıma sözcüklerde boğumlanma noktasına göre sıklığı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Ayrıca ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı, ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.
7. Ses kümeleri, kavram sesleri ve yansımaları oluşturan söz varlığının tamamına yakını, Türkçe kökenlidir. Fakat ünlemlerde Arapça ve Farsça kökenli çok sayıda sözcük vardır.

Ses sembolizmi hipotezi, dilin ilgi çekici bir çalışma alanıdır. Özellikle kavram sesleri ve yansımalar bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğu bilinen Türkçe, artsüremlili ve eşsüremlili çalışmalarıyla ses sembolizmi hipotezine göre incelenmelidir. Deneysel ve gözlemsel süreçlerle yapılacak her inceleme, ses sembolizminin Türkçedeki tipolojik görünümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (2019). *İskendernâme*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Altınörs, A. (2016). *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aristoteles. (2018). *Yorum Üzerine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ateş, A. (1954). *Vesîletü'n-Necât*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ay, D. A. (2017). Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 17-27.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2014). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel.

- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem.
- Cemiloğlu, İ. (2000). *14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi Sorunları ve Dil*. İstanbul: bgst Yayınları.
- Chomsky, N. (2020). *Biz Ne Tür Yaratıklarız*. İstanbul: bgst Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Dilçin, C. (1991). *Sühey ü Nev-Bahâr*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Doke, C. (1935). *Bantu Linguistic Terminology*. Londra: Longmans Green.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1982). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Hinton, L., J. Nichols ve J. J. Ohala (Ed.). (1994). *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jendraschek, G. (2001). Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones. *Turkic Languages*, 5, 88-103.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Kırmit, D. (2017). *Hamzanâme (53. Cilt, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi) Gramer İncelemesi-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük-İndeks* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köhler, W. (1992). *Gestalt Psychology*. New York: Liveright.
- Leibniz, G. W. (2021). *Anlama Yetisi Üzerine Yeni Denemeler*. Ankara: Fol.
- Liu, N.F., Levow, G. ve Smith, N.A. (2018). Discovering Phonesthemes with Sparse Regularization. *Proceedings of the Second Workshop on Subword/Character Level Models* içinde (ss. 49-54). New Orleans: Association for Computational Linguistics.
- Locke, J. (2020). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Denem*. Ankara: Serbest Kitaplar.
- Magnus, M. (2013). *The Oxford Handbook of the History of Linguistics* (K. Allan, Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Mansuroğlu, M. (1947). *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhani ve Manzumeleri (Sayı 2)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yayını.

- Mansuroğlu, M. (1956). *Çarhnama*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ohala, J. J. (1997). Sound Symbolism. *Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics (SICOL) 11-15 August* içinde (ss. 98-103). Seoul, South Korea: Linguistic Society of Korea.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dā'i Dīvānı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Perrot, J. (2006). *Dilbilim*. Ankara: Dost.
- Platon. (2018). *Kratylos* (C. Karakaya, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Ramachandran, V.S. ve Hubbard, E.M. (2001). Synaesthesia-A Window Into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies*, 8(12), 3-34.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Taş, İ. (2017). *Yûsuf ve Zeliâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tatcı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Toparlı, R. ve Yücel, D. (2018). *İlm-i Sarf-ı Türki Süleyman Hüsnü Paşa (Türkçe Yapı Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk, V., Doğan, Ş. ve Şerifoğlu, Y. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- Türkay, K. (2018). *Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisân-ı Türki (Türkçenin Dil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus* (O. Aruoba, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar* (H. Barışcan Çev.). İstanbul: Metis.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garipnâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma) I/I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme) Metin ve Aktarma*. Kırşehir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler inceleme-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.